

Kijowski, Jerzy

Dzieje Kurpiowszczyzny w publikacjach historycznych w latach 1996-1998

Rocznik Mazowiecki 12, 249-261

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD BADAŃ

Jerzy Kijowski

Dzieje Kurpiowszczyzny w publikacjach historycznych w latach 1996–1998

Moim zamierzeniem jest przedstawienie publikacji, które zostały wydane w ciągu ostatnich trzech lat, i których treść dotyczy różnych aspektów historii szeroko rozumianej Kurpiowszczyzny¹. Rok 1996 jako cezura początkowa wybrany został celowo i świadomie bowiem wydawnictwa, które ukazały się drukiem przed tą datą doczekały się już pewnych omówień wcześniej a obecna publikacja stanowi niejako ich kontynuację. Przypomnijmy więc niektóre przeglądy literatury historycznej naszego regionu. W tomie I „Zeszytów Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika Jerzy Kijowski w *Przeglądzie wydawnictw o regionie* omówił dziewięć publikacji z lat 1984-1986, z których aż osiem wydanych zostało przez Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie, w tym cztery przez ostrołęcką Stację Naukową tego ośrodka². Również autorstwa Jerzego

¹ Obszarowo teren Kurpiowszczyzny utożsamiam z ziemią byłego województwa ostrołęckiego, chociaż mam świadomość, iż nie jest to dokładne i precyzyjne, bowiem istniały tereny w byłym województwie, które nie były uważane za kurpiowskie np. Maków Mazowiecki i jego okolice, czy też rejon Tłuszcz, a z kolei są, co prawda niewielkie, skrawki kurpiowskie, które znajdowały się na terenie byłego województwa łomżyńskiego np. rejon Nowogrodu czy też gminy Turośl i Zbójna.

² Były to: *Dzieje ziem województwa ostrołęckiego*, praca zbiorowa, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie (MOBN), Warszawa 1984; *150 rocznica bitwy pod Ostrołęką*, praca zbiorowa, Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki (TPO), MOBN, Stacja Naukowa w Ostrołęce (SN w Ostrołęce), Warszawa 1984; *120 rocznica powstania styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego 1863-1983*, praca zbiorowa, Urząd Wojewódzki w Ostrołęce, Kuratorium Oświaty i Wychowania, MOBN, SN w Ostrołęce, 1984; *Maków Mazowiecki i ziemia makowska*, MOBN, Warszawa 1984; Dioniza Gimpel, *Dzieje Wyszowska*, MOBN, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wyszowskiej, Warszawa 1984; Mieczysław Bartniczak, *Od Andrzejewa do Pecynki 1939-1944*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984; Zofia Niedziałkowska, *Obraz rzemiosła ostrołęckiego okresu II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, MOBN, SN w Ostrołęce, Cech Rzemiosł Różnych w Ostrołęce, Ostrołęka 1985; Henryk Mackowiak, *Szkolnictwo ostrołęckie w 40-leciu PRL*, MOBN, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Ostrołęce, Ostrołęka 1985; idem, *Działalność związkowa i oświatowa nauczycieli Kurpiowszczyzny w latach 1918-1939*, Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki, MOBN, SN w Ostrołęce, Ostrołęka 1985.

Kijowskiego jest zamieszczony w nr VII „Zeszytów Naukowych” OTN *Wykaz i omówienie niektórych prac historycznych dotyczących terenu województwa ostrołęckiego wydanych w latach 1991-1992*³ oraz *Omówienie wybranych prac z historii regionalnej*⁴ w nr VIII „Zeszytów Naukowych”.

Omówieniem działalności wydawniczej zajął się także Bernard Kielak. W nr VIII „Zeszytów Ostrołęckich” zamieścił artykuł *Wydawnictwa regionalne woj. ostrołęckiego za lata 1993-1994*. „Omówienie dwuletniej działalności wydawniczej na terenie województwa ostrołęckiego — pisze autor — staje się obecnie zadaniem niezmiernie trudnym. Kłopot wynika z faktu, iż tak znaczną liczbą wydawnictw w ostatnich latach może poszczycić się mało które województwo podobne do ostrołęckiego wielkością. Wystarczy wspomnieć, że w 1993 r. ukazało się 9 (znanych autorowi) publikacji, zaś rok 1994 przyniósł do tej pory 8 kolejnych wydawnictw. Większość z nich ukazała się z inicjatywy Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika, ale wydawcą była również PAN oraz ostrołęckie placówki kulturalne, oświatowe, towarzystwa społeczne” Bernard Kielak odnotowuje ukazanie się trzech publikacji z roku 1993, które już zostały przedstawione w nr VII „Zeszytów Ostrołęckich” oraz recenzuje 13 innych⁵. W jubileuszowym wydawnictwie poświęconym 10-leciu powstania

³ Omówieniem objętych zostało pięć prac: Tadeusz Kruszewski, *Akcja „Burza” na Kurpiowszczyźnie*, Ostrołęka 1992; Witold Kubel, *Bitwa pod Ostrołęką 1807. Z dziejów kampanii napoleońskiej 1806-1807 w okolicach Ostrołęki*, Muzeum Okręgowe w Ostrołęce, Ostrołęka 1992; Marian Pokropek, *Adam Chętnik. Badacz Kurpiowszczyzny. Życie i twórczość publicystyczno-naukowa oraz działalność muzealna i oświatowa*. Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe (OTN), Muzeum Okręgowe w Ostrołęce, Ostrołęka 1992; *Równianka kurpiowska. Wybór z prac Adama Chętnika*, oprac. Adam Dobroński, OTN, Ostrołęka 1992; Bernard Kielak, *Artyści ludowi województwa ostrołęckiego*, cz. 2, *Folklor*, OTN, Ostrołęka 1991.

⁴ Były to prace historyczne wydane w latach 1992-1994 przez instytucje spoza województwa ostrołęckiego i „mimo — jak pisze na wstępie autor — iż główny temat każdej z tych książek dotyczy miejscowości, czy też regionów z innych województw, to jednak ich treść w mniejszym lub większym stopniu »zahacza« o nasze tereny.” W wyżej wymienionym omówieniu znalazło się sześć pozycji, przy czym o czterech spośród nich zamieszczone są jedynie suche metryczki i do nich należą: Janusz Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Pułtuskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Towarzystwo Miłośników Makowa Mazowieckiego, Warszawa 1993; *Powstanie styczniowe na południowym Podlasiu*, praca zbiorowa pod red. Arkadiusza Kołodziejczyka, Towarzystwo Miłośników Ziemi Węgrzowskiej, MOBN, Fundacja Kultury Podlaskiej, Biblioteka Węgrzowska, t. 1, Węgrów-Warszawa 1994; Adam Dobroński, *Łomża w latach 1866-1918*, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łomżyńskiej, Łomża-Białystok 1993; Józef Kazimierski, Ryszard Kołodziejczyk, Janusz Szczepański, *Dzieje Miasta Pułtuska*, Warszawa-Pułtusk 1992. Dwie z nich omówione zostały szerzej: Ryszard Juszkiewicz, *Powstanie styczniowe na północnym Mazowszu*, MOBN, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Warszawa 1992 oraz Stanisław Gwozdek, *Białostocki Okręg ZWZ, AK (X 1939-I 1945)*, t. 1, *Organizacja*, Biblioteka „Rubieży”, Białystok 1993.

⁵ Są to: Stanisław Pajka, *Kurpiowska Puszcza Zielona w edukacji regionalnej*, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Ostrołęka 1993; Kazimierz Sopuch, ks. Władysław Dudziak, *Z pogranicza kurpiowsko-mazurskiego 1945-1957*; OTN, Ostrołęka 1993; Czesław Parzych, *Sto lat ostrołęckiej kolei*, Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki, Ostrołęka 1993; Jerzy Dziewirski, Jerzy Kijowski, Henryk Maćkowiak, *5 Pułk Ułanów Zasławskich. Zarys dziejów*, OTN, TPO, Muzeum Okręgowe, Koło Przyjaciół 5 Pułku Ułanów Zasławskich, wyd. II, Ostrołęka 1994; Henryk Syska, *Przez Puszcę Zieloną, Kurpiowszczyzna Zielona w piśmiennictwie*, OTN, Ostrołęka 1993; Wanda Paprocka, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*; Jerzy Kijowski, *Z dziejów powstania kościuszkowskiego w Ostrołęce i okolicy*, TPO, Ostrołęka 1994; Elżbieta Zielińska, Janina Mikulska, *Powstanie kościuszkowskie 1794. Zestawienie bibliograficzne*; Henryk Syska, *Kęś rodzinnego zaścianka*, OTN, Ostrołęka 1994; Wojciech

Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego znalazły się dwie publikacje odnoszące się do wydawnictw Towarzystwa.⁶ Pierwsza z nich to: *Publikacje Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika — próba analizy i oceny autorstwa Jerzego Kijowskiego* a druga to *Dziesięć lat ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego Stanisława Pajki*. „Nie miejsce tu, aby wnikać w bliższą prezentację poszczególnych wydawnictw — słusznie stwierdza S. Pajka — ale może warto wspomnieć, iż znacznie wzbogaciły one piśmiennictwo regionalne i jednocześnie zdecydowanie poszerzyły wiedzę o regionie. (...) Nie wnikając w dalszy szczegółowy opis, stwierdzmy tylko, że wszystkie dotychczas wydane prace przez OTN, w mniejszym czy większym stopniu mają charakter pionierski i stanowią ważne, wręcz niezbędne lektury poznawania regionu”.

Przeglądem obejmują 13 pozycji wydawniczych. Podzielić je można na trzy grupy: monografie, prace przeglądowe oraz wspomnieniowe. Do pierwszej, najliczniejszej spośród nich, należą: *Wojna 1920 r w Ostrołęckiem* Janusza Szczepańskiego⁷, *Rozogi w dziejach pogranicza mazursko-kurpiowskiego* (praca zbiorowa)⁸, *General Ludwik Kicki* Jerzego Dziewirskiego⁹, *Losy nauczycielstwa i oświaty w latach okupacji (1939-1945) na ziemiach województwa ostrołęckiego* Henryka Maćkowiaka¹⁰, *Dzieje Wyszkowa* Janusza Szczepańskiego¹¹ oraz *Cmentarz Parafialny w Ostrołęce* Czesława Parzycha¹².

Janusz Szczepański dyrektor Archiwum Państwowego w Pułtusku, pracownik naukowy Wyższej Szkoły Humanistycznej w tym mieście, stał się w ostatnim okresie najwybitniejszym specjalistą od tematu wojny polsko-radzieckiej 1919-1920 r. na Mazowszu i Podlasiu, publikując na ten temat kilka prac. Początek dało stosunkowo niewielkie wydawnictwo pt. *Wojna 1920 r. w powiecie pułtuskim*, następnie *Wojna polsko-sowiecka 1920 r. na ziemi wyszkowskiej* i wreszcie najbardziej obszerne z nich *Wojna 1920 r. na Mazowszu i Podlasiu*. Kolejną z nich była *Wojna 1920 r w Ostrołęckiem*. Ponieważ doczekała się ona już swoich recenzji, m.in. pióra Barbary Kalinowskiej¹³, toteż czuję się zwolniony z obowiązku

Woźniak, *Poci z nad Narwi*, Ostrołęcki Ośrodek Kultury, Ostrołęka 1994; Stanisław Andryszczyk, *Kwatery i mogiły żołnierzy Września w województwie ostrołęckim*, Ostrołęka 1994; Józef Kazimierski, Małgorzata Pleskaczyńska, *Przewodnik po źródłach historycznych do dziejów ziem województwa ostrołęckiego XV-XX w.*, Ostrołęka 1994; *Polszczyzna regionalna*, (praca zbiorowa) Kolegium Nauczycielskie w Ostrołęce, OTN, Warszawa 1994;

⁶ *Kurpiom i Polsce. 10 lat Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego* A. Chętnika 1986-1996. *Wydanie posesyjne z okazji 10-lecia Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika w Ostrołęce*, Ostrołęka 1996 r.

⁷ Janusz Szczepański, *Wojna 1920 roku w Ostrołęckiem*, Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Stacja Naukowa MOBN w Pułtusku, Warszawa-Ostrołęka-Pułtusk 1997

⁸ *Rozogi w dziejach pogranicza mazursko-kurpiowskiego. Materiały z sesji naukowej w Rozogach 6-7 maja 1995 r.*, Szczytno 1996

⁹ Jerzy Dziewirski, *General Ludwik Kicki. Bohater nie tylko Ostrołęki*, Ostrołęka 1998

¹⁰ Henryk Maćkowiak, *Losy nauczycielstwa i oświaty w latach okupacji (1939-1945) na ziemiach województwa ostrołęckiego*, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, Ostrołęka 1997

¹¹ Janusz Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998

¹² Czesław Parzych, *Cmentarz Parafialny w Ostrołęce*, Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki, 1997

¹³ Barbara Kalinowska, rec.: Janusz Szczepański, *Wojna 1920 r. w Ostrołęckiem*, „Zeszyty Naukowe” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika, nr 11, Ostrołęka 1997, s. 189-191.

obszernego jej omawiania. Podkreślić chciałbym jedynie kilka, moim zdaniem, istotnych spraw. Przede wszystkim na uwagę zasługuje niezwykle bogactwo wykorzystanych źródeł, w tym szczególnie niedostępnych dotychczas materiałów z archiwów radzieckich. Nie zabrakło także pamiętników, wspomnień i relacji oraz prasy (imponująca ilość aż 25 wykorzystanych tytułów). Jeśliby można jeszcze autorowi coś zasugerować to celowość sięgnięcia po pewne materiały parafialne, bowiem niektóre z nich, jak np. kronika parafii goworowskiej, zawierają bardzo ciekawe informacje dotyczące wydarzeń 1920 r.

J. Szczepański opisując przebieg działań wojennych w Ostrołęckiem, a zauważmy, że był to teren niezmiernie istotny dla całokształtu wojny polsko-radzieckiej, stanowiący bowiem bezpośrednie zaplecze stolicy, równie dużo, a może nawet więcej miejsca poświęcił temu co działo się poza polami bitewnymi. A było to kolejne po I wojnie światowej zniszczenie domostw i gospodarstw, represje bolszewickie, a potem władz polskich, grabieże, rabunki, rekwizycje, wzrost przestępczości i nastrojów antysemickich. Dużo miejsca poświęca też stosunkowi mieszkańców do toczącej się wojny analizując to zjawisko w różnych aspektach: społecznym, narodowościowym, politycznym i zawodowym. W załączonych aneksach uwagę zwracają dwie, co prawda niepełne, listy: polskich żołnierzy poległych w sierpniu 1920 r. na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego i uczestników wojny polsko-radzieckiej 1919-1920 r. zamieszkujących ziemie naszego województwa. Cennym uzupełnieniem są zdjęcia i dokumenty (bardzo często unikatowe).

Rozogi w dziejach pogranicza mazursko-kurpiowskiego to materiały z sesji naukowej odbytej w Rozogach w dniach 6-7 V 1995 r. wydane rok później na zlecenie Urzędu Gminy Rozogi z finansowym wsparciem Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej ze środków Republiki Federalnej Niemiec. Okazją do odbycia sesji była 350. rocznica założenia tej miejscowości. I już sam ten fakt zasługuje na szczególnie podkreślenie i uznanie, bowiem rzadkim ewenementem jest czczenie jubileuszu wsi — nawet jeśli jest to siedziba gminy, jak w wypadku Rozóg — poprzez organizację naukowego spotkania a następnie wydania drukiem wygłoszonych na nim referatów w postaci specjalnego wydania książkowego.

Wprawdzie Rozogi są tylko miejscowością gminną, ale o dość bogatej historii i ciekawym położeniu na pograniczu mazursko-kurpiowskim i szlaku turystycznym z Warszawy na Mazury. „Procesy historyczne — słusznie zauważa we wstępie wójt gminy Rozogi Józef Zapert — zachodzące na obszarze Prus Wschodnich znajdowały swoje odbicie w dziejach tej miejscowości lecz lokalne uwarunkowania również wyciskały swoje piętno, co niewątpliwie zasługuje na uwagę”. Zmiany jakie nastąpiły w Polsce i Europie po 1989 roku pozwalają spojrzeć na historię obiektywnie bez przyjmowania z góry narzuconych tez. Praca zawiera osiem referatów, z których pięć jest autorstwa historyków z ośrodka olsztyńskiego (Janusz Jasiński, Janusz Małek, Bożena Beba, Wiktor Knercer i Wiktor Marek Leyk), dwa miejscowych historyków (Zbigniew Kudrzycki z Rozóg i Marek Nowotka z Dąbrów) oraz Bronisława Gołębiowskiego z Warszawy.

Oczywiście publikacja nie pretenduje do miana monografii miejscowości, jest natomiast zbiorem interesujących artykułów dotyczących różnych aspektów pogranicza mazursko-kurpiowskiego i Mazur. Nie wszystkie one dotyczą *sensu stricto* historii, niektóre mają charakter interdyscyplinarny lub wiążą się z historią kultury, bądź też kościoła, o czym świadczą ich tytuły: *Podstawowe zagadnienia badawcze Mazur — dawne i dzisiejsze*, *Z dziejów Rozóg 1645-1945*, *Ewangelicy na Mazurach w XVI-XX wieku*, *Kultura ludowa na pograniczu kurpiowsko-mazurskim*, *Gmina Rozogi — krajobraz historyczny*, *Polscy Mazurzy i ich los (po 1945 roku)*, *Mazury w polskim pamiętnikarstwie* i *Zmiany demograficzne w gminie Rozogi*.

Generał Ludwik Kicki. Bohater nie tylko Ostrołęki pióra Jerzego Dziewirskiego to popularnonaukowa biografia jednego z wybitniejszych polskich dowódców z 1 poł. XIX w. i jednego z bohaterów ostrołęckiej bitwy (26 V 1831 r.) w powstaniu listopadowym. Bitwy tragicznej dla Polski, bo oznaczającej *de facto* upadek powstańczego zrywu i tragicznej dla samego Kickiego, gdyż przyniosła mu bohaterską śmierć. Miał wówczas zaledwie 40 lat, ale za sobą ponad 20 lat żołnierskiej służby, wypełnionej ciągłym zdawaniem egzaminów z odwagi i patriotyzmu na polach bitewnych Raszyna, Smoleńska, Borodino, Lipska a następnie Grochowa, Wawra, Stoczek, Igań i Ostrołęki. Wartość pracy podnosi fakt, iż nie ma dotychczas opracowanej pełnej biografii Kickiego a jedynie kilka biogramów, w większości dość krótkich, z wieloma błędami, pochodzącymi najczęściej jeszcze z XIX w. (jak np. szkic L. Nabelaka czy też życiorys autorstwa J. Straszewicza). Wszystkie one zostały skrzętnie wykorzystane przez autora biografii, który oprócz tego sięgnął po pamiętniki, przede wszystkim uczestników powstania listopadowego takich jak: S. Morawski, I. Prądzyński, L. Jabłonowski, A. Młocki i I. Kruszewski oraz opracowania głównie historyków wojskowości m.in.: J. Skowronka, M. Kukiela, W. Tokarza i W. Majewskiego. Życie prywatne bohatera w znacznym stopniu oparte zostało na pamiętnikach jego drugiej żony Natalii Kickiej. Jerzy Dziewirski sięgnął również do niektórych tytułów ówczesnej prasy. Plusem publikacji jest niewątpliwie jej przystępność i atrakcyjna forma. Bardzo często stosowana jest anegdota historyczna i wplatanie w tekst cytaty z pamiętników i innych źródeł historycznych. Ponieważ książka ma przede wszystkim charakter popularny toteż, moim zdaniem, celowym byłoby wprowadzenie indeksu nazwisk wraz z krótkimi informacjami o osobach wymienionych w publikacji, jak też wykazu podstawowej literatury. Do pracy zakradły się także pewne błędy i nieścisłości i tak np. zamiast Davoust (s. 22) powinno być Davout, zamiast Barclay de Tolly (s. 27) Barclay de Tolly i Blechamps a nie Blechamp (s. 32). Niezbyt ściśle są także informacje o gen. Stanisławie Klickim (s. 162). Urodził się on w roku 1775, a nie 1770, a po upadku powstania nie wyjechał bezpośrednio do Włoch, lecz musiał odbyć kilkuletnie zesłanie w guberni kostromskiej. Szkoda także, że autor nie wykorzystał dość ciekawej informacji o bohaterze książki, znajdującej się w biografii Józefa Bema autorstwa Jadwigi Chudzikowskiej: na początku maja 1831 r. L. Kicki przedłożył wodzowi nacelnemu wojsk polskich gen. Janowi Skrzyńc-

kiemu, plan natarcia na Brześć, gdzie znajdowały się rosyjskie magazyny wojskowe, prosząc o powierzenie mu tej wyprawy. Niestety propozycja ta została odrzucona.

Praca Henryka Maćkowiaka, długoletniego ostrołęckiego nauczyciela i regionalisty, autora kilku prac historycznych, poświęconych przede wszystkim historii oświaty, pt. *Losy nauczycielstwa i oświaty w latach okupacji (1939-1945) na ziemiach województwa ostrołęckiego*, traktuje o bardzo ważnym problemie, jakim są losy szkolnictwa, w tym najtrudniejszym dla naszego państwa i narodu okresie, jakim była wojna i okupacja. Rzecz, jak wynika z tytułu, dotyczy ziem województwa ostrołęckiego, nie jest to jednak w pełni ściśle i, mimo wyjaśnień autora we wstępie, budzi pewne wątpliwości. Ponieważ pod uwagę wzięte zostały byłe powiaty: Maków Mazowiecki, Ostrów Mazowiecka, Ostrołęka i Przasnysz oraz dwie gminy z powiatu pułtuskiego tj. Wyszaków i Somianka oznacza to, że poza zasięgiem monografii znalazło się 10 gmin, a z kolei omówionych zostało też 10 innych, które nie znalazły się w województwie ostrołęckim. Wynosi to niemal 1/4 wszystkich jednostek administracyjnych. Znacznie lepsze, choć oczywiście bardziej pracochłonne, byłoby dokonanie analizy według gmin. I jeszcze jedna uwaga dotycząca podziału administracyjnego a konkretnie nowoutworzonego powiatu wyszkowskiego. Otóż w jego skład weszły gromady (nie gminy, bo takich jednostek podziału administracyjnego wówczas tj. w 1956 r. nie było) przede wszystkim z powiatu Pułtusk (11 gromad), Wołomin (2 gromady) i Ostrów Mazowiecka (9 gromad) a nie Węgrów.

W *Słowie wstępnym* dr Bolesław Grześ napisał m.in. iż prezentowana praca jest „pierwszą udaną próbą przedstawienia losów szkolnictwa i pedagogów ostrołęckich w latach 1939-1945”. Trudno się z tą opinią zgodzić, bowiem już wcześniej ukazały się co najmniej dwie pozycje traktujące o tym temacie; jedna będąca pracą zbiorową¹⁴ i druga autorstwa Stanisława Pajki¹⁵. Natomiast to czym praca H. Maćkowiaka bezspornie przewyższa poprzednie, to fakt uwzględnienia sytuacji pod okupacją radziecką, o czym rzecz jasna wcześniej nie można było pisać. Publikacja nosi charakter popularnonaukowy, opierając się z jednej strony na naukowych źródłach, stosowaniu przypisów, podaniu wykazu źródeł i literatury, a z drugiej na popularnym języku i ciekawej treści, dzięki czemu ma ona szansę trafić nie tylko do profesjonalistów ale również młodzieży, nauczycieli i miłośników historii regionu. Praca składa się z wprowadzenia, 7 rozdziałów i zakończenia. Dołączone jest do niej 6 aneksów, z tym że wszystkie zawierają dokumenty tylko jednej placówki szkolnej tj. Tajnego Gimnazjum i Liceum im. króla Stanisława Leszczyńskiego w Ostrołęce (kryptonim „Golesin”), a poza tym, ze względu na niewyraźne pismo są bardzo trudne do odczytania. Publikacja opiera się przede wszystkim na dwóch wydawnictwach

¹⁴ *Z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Ostrołęckiem*, praca zbiorowa, OTN, Zarząd Okręgu ZNP, Okręgowa Komisja Historyczna w Ostrołęce, Ostrołęka 1989.

¹⁵ Stanisław Pajka, *Nauczyciele województwa ostrołęckiego w latach wojny i okupacji (1939-1945)*, MOBN, Stacja Naukowa w Ostrołęce, Ostrołęka 1989.

o charakterze źródłowym: Mariana Walczaka *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych oraz Walka i martyrologia nauczycielstwa na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu w latach okupacji hitlerowskiej* (praca zbiorowa), jak też relacjach, wspomnieniach i kronikach. Celowym, moim zdaniem, byłoby sięgnięcie do akt Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Archiwum Państwowego Miasta Stołecznego Warszawy oraz niektórych prac regionalnych autorstwa np. Jana Poteraja bądź Janiny Daniłowskiej-Mierzejewskiej. Cennym uzupełnieniem publikacji są dość liczne tabele i zdjęcia oraz wykaz najczęściej występujących skrótów, natomiast nie ma, a szkoda, indeksu osób i ewentualnie indeksu nazw miejscowości.

Awans na miasto powiatowe, a raczej reaktywowanie po niemal 24 latach tego statusu, uczcił Wyszków wydaniem swej pełnej monografii, napisanej przez Janusza Szczepańskiego pt. *Dzieje Wyszkowa i okolic*. Celowo podkreślam pełnej, bowiem 15 lat temu wydana została częściowa monografia miejscowości pt. *Dzieje Wyszkowa* autorstwa Dionizy Gimpel. Obejmowała ona historię miasta tylko do trzeciego rozbioru tj. 1795 r. a poza tym zawierała sporo błędów i uchybień. Tym razem są to całościowe dzieje, nie ograniczające się zresztą do samego Wyszkowa ale również i najbliższego regionu. Już sama osoba autora Janusza Szczepańskiego, jednego z najlepszych znawców, a przy tym i popularyzatorów dziejów Mazowsza, szczególnie północno-wschodniego, jak też i recenzenta — prof. Henryka Samsonowicza — wybitnego polskiego historyka, niejako gwarantują wysoki poziom publikacji. I tak też jest w istocie.

Książka zawiera wszystkie najważniejsze fakty z historii miasta w ujęciu chronologicznym poczynając od środowiska geograficznego oraz powstania parafii i osady aż do czasów nam współczesnych. Celowym, choć niekoniecznym, moim zdaniem, byłoby krótkie omówienie prehistorii tej ziemi, bardzo zresztą interesującej, co można by uczynić chociażby na podstawie publikacji Mariana Majki *Ziemia ostrolęcka od czasów najdawniejszych do XVI w.* Całość pracy składa się ze wstępu i 11 rozdziałów. Szczególną trudność sprawiło J. Szczepańskiemu przedstawienie najnowszego okresu dziejów miasta co zresztą stwierdził sam autor tłumacząc to m.in. tym: „że nikt dotychczas nie podjął trudu szczegółowych badań nad poszczególnymi dziedzinami życia Wyszkowa i jego mieszkańców. Brak dostatecznego dystansu czasowego spowodował trudność w formułowaniu wniosków, ocen, uogólnień”. W tej sytuacji autor; postąpił bardzo słusznie nazywając go szkicem z czasów najnowszych i omawiając go dość ogólnie w ujęciu problemowym. Praca powyższa, co zresztą jest już regułą we wszystkich publikacjach tego autora, oparta jest na bardzo bogatej bazie źródłowej, przede wszystkim Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych i Archiwum Państwowym miasta stołecznego Warszawy. Bogato prezentowana jest także prasa oraz relacje. Na szczególne podkreślenie zasługuje duża ilość cytatów z oryginalnych dokumentów bądź też wspomnień lub pamiętników. Całość uzupełniają zdjęcia (szkoda, że nie wszystkie zawierają daty jakich dotyczą) oraz bibliografia i indeks osób.

Znane i czytane są (pisane nie tylko przez historyków) dzieje słynnych polskich nekropolii, zarówno tych w kraju: powązkowskiej w Warszawie i rakowickiej w Krakowie, bądź poza granicami Polski: lyczakowskiej we Lwowie i na Rossie w Wilnie. Historia każdego cmentarza to historia miejscowości, w której się on znajduje, i ludzi którzy ją kiedyś zamieszkiwali. Taką rolę spełnia też publikacja Czesława Parzycha *Cmentarz parafialny w Ostrołęce*. Historia jego sięga pierwszej połowy XIX wieku. Wcześniej — a przypomnijmy że Ostrołęka była miastem co najmniej od 1373 r., zaś pierwszy kościół ufundowany został w 1399 r. — zmarli chowani byli na cmentarzu usytuowanym obok kościoła farnego, a od końca XVII w. również w podziemiach kościoła bernardynów. Wprawdzie cmentarz ostrołęcki założono w 1817 r. ale najstarszy nagrobek pochodzi dopiero z 1849 r. „Cmentarze, z mogiłami najbliższych, — napisał autor publikacji — z pomnikami przodków, były i są jednym z ważniejszych czynników kształtujących narodową tożsamość, więź rodzinną, przyspieszały społeczną integrację. Na cmentarzach odzwierciedla się i utrwała stan współczesnej świadomości narodowej i społecznej, kryteria i systemy wartości”.

Publikacja składa się z dwóch części: historycznej i biograficznej. Pierwsza z nich to dzieje cmentarza w Ostrołęce, poprzedzone omówieniem historii pochówków zmarłych, obyczajów pogrzebowych i przepisów dotyczących urządzania cmentarzy. Część druga to biogramy kilkuset osób spoczywających na ostrołęckim cmentarzu. Autor podał ich imiona i nazwiska, daty urodzenia i śmierci, miejsce urodzenia, miejsce pracy, zajmowane stanowiska, ewentualną pracę społeczną lub określone zasługi miasta i regionu. W miarę możliwości znajdują się tam dane o rodzinie zmarłej osoby: jego rodzicach, współmałżonku, rodzeństwie i dzieciach. Biogramy są różne, w zależności od zasobu wiedzy autora, niektóre bardzo lakoniczne, jedno lub dwuwierszowe, inne obszerniejsze nawet dwu-trzystronicowe. Zdarzają się tam również pewne błędy i nieścisłości. Tak np. Mieczysław Niemczyk nie był komendantem Wojskowej Komendy Uzuppełnień w Ostrołęce (s. 193) a zastępcą, Józef Psarski (s. 232) zrezygnował ze stanowiska starosty nie w maju a w styczniu 1945 r., Bolesław Sulbiński nie był prezesem Powiatowego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Ostrołęce w latach 1956-1969 lecz jego sekretarzem, Jan Turowski (s. 272) był sekretarzem propagandy Komitetu Powiatowego PZPR w Ostrołęce nie zaś sekretarzem organizacji (takiego stanowiska zresztą nie było, byli sekretarze organizacyjni). Mylna jest także kilkakrotnie występująca nazwa Rada Miejska (m.in. na s. 266, 269) bowiem w latach 1944-1972 istniała Miejska Rada Narodowa. Mimo to, praca Czesława Parzycha jest cennym materiałem zarówno dla tych, którzy chcą się dowiedzieć czegoś o swoich bliskich i znajomych spoczywających na ostrołęckim cmentarzu, jak też dla interesujących się historią miasta a szczególnie ludźmi w nim zamieszkującymi.

Do materiałów przeglądowych zaliczyć należy: *Tradycje niepodległościowe na Mazowszu północno-wschodnim*¹⁶ i *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*¹⁷.

Pogranicze mazursko-kurpiowskie to praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Achremczyka i Janusza Gołoty będąca pokłosiem sesji naukowej pod tym samym tytułem, która odbyła się w dniu 14 XI 1997 r. w Ostrołęce. Zarówno sama sesja, jak i publikacja są wspólnym dziełem Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika, Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie

Artykuły prezentowane w książce są różne w formie i treści, dotyczą także różnych okresów dziejowych. Rozpoczynają się od XIV w. czyli początków osadnictwa na tych terenach, poprzez okres polskich zrywów narodowo-wyzwoleńczych (powstanie kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe), następnie dwudziestolecie międzywojenne aż po czasy nam współczesne. Są tam zarówno elementy historii wojskowości — i tych jest najwięcej — jak też z dziejów gospodarki, kościoła i kultury. Dwa ostatnie materiały to przegląd pamiętników pogranicza mazursko-kurpiowskiego oraz wybrane aspekty świadomości regionalnej młodzieży szkolnej z tych terenów. „Pogranicze mazursko-kurpiowskie jak mało które inne — stwierdził prof. Adam Dobroński — daje szanse przebadania roli integracyjnej lub obronnej mowy rodzinnej, tradycji, obyczajów wiary, wspólnot rodzinnych i lokalnych, interesów ekonomicznych, innych jeszcze czynników. Przy czym nie muszą to być relacje proste i w pełni porównywalne z procesami zachodzącymi w centrum państw”.

Publikacja, podobnie, jak i poprzedzająca ją sesja, była ważna i istotna ze względu między innymi na jej swoistą pionierskość. Oto bowiem po raz pierwszy — a żywić trzeba nadzieję, że nie ostatni — dwa środowiska naukowe z Olsztyna i Ostrołęki podjęły wspólny temat badawczy. Jest szansa, by inicjatywa ta zaowocowała również bieżącymi kontaktami naukowymi, korelacją prac badawczych i wydawnictw, nie tylko zresztą z dziedziny historii, ale także i innych nauk.

Tradycje niepodległościowe na Mazowszu północno-wschodnim są to materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej przez Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika w dniu 8 XI 1996 r. tj. w przeddzień Święta Niepodległości, w 78. rocznicę wskrzeszenia państwa polskiego. „Niezwykle interesująca jest treść publikacji — czytamy we wstępie — ukazująca tytułową tematykę w różnorodnych aspektach i w różnych okresach dziejowych. Nie sposób rzecz jasna w krótkim wstępie omówić wszystkich prezentowanych w publikacji materiałów, wspomnijmy więc jedynie, że są tam przedstawione kontrowersje wokół tradycji niepodległościowych dawniej i dziś, zbrodnie hitlerowskie (...), miejsce wojny 1920 roku w tworzeniu tradycji niepodległościowych, czy też niezmiernie trudną i złożoną sytuację podziemia niepodległo-

¹⁶ *Tradycje niepodległościowe na Mazowszu północno-wschodnim. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika w dniu 8 listopada 1996 r. w Ostrołęce, Ostrołęka 1996*

¹⁷ *Pogranicze mazursko-kurpiowskie. Materiały z sesji naukowej (14 listopada 1997 r.), praca zbiorowa pod red. Stanisława Achremczyka i Janusza Gołoty, Olsztyn-Ostrołęka, 1998*

ściowego na naszym terenie". Autorami artykułów są historycy z ośrodków naukowych Warszawy, Białegostoku i Pultuska oraz miejscowi ostrołęccy regionaliści. Wprowadzenie do problematyki pracy stanowi materiał prof. Adama Dobrońskiego pt. *Kontrowersje wokół tradycji niepodległościowych dawniej i dziś*. Autor postawił wiele interesujących a równocześnie dyskusyjnych pytań poczynając od zasadniczego: „Dlaczego należy podtrzymywać tradycje niepodległościowe?” Odpowiadając na nie A. Dobroński stwierdził: „Bez wątpienia leży to w interesie całego państwa, stanowi część racji stanu, bo podnosi prestiż kraju na zewnątrz, zwraca uwagę obywateli na kwestie obronności, przestrzega przed zagrożeniami wynikającymi także z dezorganizacji wewnętrznej. Celowi temu służy zarówno ochrona symboli państwowych, promowanie bohaterów walk w obronie niepodległości bądź starań o jej odzyskanie, formowanie katalogu cnót narodowych, tworzenie legendy niezwyciężonej armii, a przynajmniej jej niektórych formacji, jak i wprowadzenie do polityki zagranicznej wątków z historii, zachowywanie czujności wobec tradycyjnych wrogów a uczuć przyjaznych wobec lojalnych i ofiarnych sprzymierzeńców”. Niezwykle interesujące problemy poruszył prof. Andrzej Skrzypek w artykule *Badania nad zagadnieniem zbrodni stalinowskich w Polsce*. Autor potraktował te zbrodnie na równi ze zbrodniami hitlerowskimi uznając je za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Ich ramy chronologiczne to okres od 17 IX 1939 r. do 31 XII 1956 r. a miejsce to obszar objęty granicami II Rzeczypospolitej a od sierpnia 1945 r. terytorium Polski Ludowej powiększone o tzw. Ziemie Odzyskane. Czas ten dzieli autor na 7 okresów poczynając od pierwszego, jakim było wszczęcie przez ZSRR wojny z Rzeczypospolitą Polską aż do siódmego tj. terroru politycznego prowadzonego przez Związek Radziecki w latach 1949-1956. Z powyższym artykułem ściśle koresponduje publikacja dr. Sławomira Kalbarczyka dotycząca zbrodni sowieckich na obywatelach polskich w latach 1939-1941. Pozostałe materiały dotyczyły przede wszystkim obchodów świąt i rocznic w naszym regionie oraz miejscowych tradycji niepodległościowych. Całość może być niezwykle przydatna szczególnie dla placówek oświatowych i kulturalnych.

Wydawnictwa wspomnieniowe prezentowane są przez cztery publikacje: *Rok 1944 w Puszczy Myszynieckiej. Wspomnienia* — Kazimierza Stefanowicza „Asa”¹⁸, *Wspomnienia Sbiraka* — Mariana Banasiaka¹⁹, *Moje losy w latach 1939–1946. Wspomnienia Sybiraka* — Zdzisława Rataja²⁰ i *Historia obwodu ostrołęckiego Armii Krajowej. 5 Pułk Ułanów Spieszonych w Ostrołęce Zygmunta Filochowskiego*²¹.

Kazimierz Stefanowicz, pseudonim „As”, to jeden z najgłośniejszych dowódców Armii Krajowej na Kurpiowszczyźnie, komendant IV Rejonu AK „Myszy-

¹⁸ Kazimierz Stefanowicz „As”, *Rok 1944 w Puszczy Myszynieckiej. Wspomnienia*, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, Ostrołęka 1998

¹⁹ Marian Banasiak, *Wspomnienia Sybiraka*, Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki, Ostrołęka 1996.

²⁰ Zdzisław Rataj, *Moje losy w latach 1939-1946. Wspomnienia Sybiraka*, Ostrołęka luty 1998.

²¹ Edward Filochowski, *Historia Obwodu Ostrołęckiego Armii Krajowej, 5 Pułk Ułanów Spieszonych w Ostrołęce*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Zarząd Okręgu, Ostrołęka 1997

niec", dowodzący oddziałem partyzanckim walczącym w Zielonej Puszczy Kurpiowskiej. Treść jego wspomnień dotyczy przede wszystkim dziejów tego oddziału, wprawdzie trwających tylko nieco ponad pół roku ale obfitujących w wiele ważnych i interesujących wydarzeń. Sam autor wprawdzie nie doczekał się wydania tej pracy — zmarł bowiem 12 lat temu — ale pozostawił materiały tchnące autentyzmem, obfitujące w wiele szczegółów ale i refleksje ogólniejsze.

Praca składa się z trzech części. W *Przedmowie* Jerzy Kijowski dość obszernie ukazuje działalność AK w Polsce i w regionie ostrołęckim, tradycje walk o wolność i niepodległość na Kurpiowszczyźnie oraz przybliży czytelnikom sylwetkę autora. Część druga — *Ruch oporu w latach 1939-1945 na terenie Puszczy Kurpiowskiej w rejonie Myszynca* to zwięzły zarys wydarzeń, jakie miały miejsce w czasie polskiej wojny obronnej 1939 r — w tym opis mało znanego epizodu, jakim był wypad II kompanii 71 Pułku Piechoty, 18 Dywizji Piechoty z Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew” 3 IX 1939 r. na Myszyniec — oraz przedstawienie niektórych faktów z okresu okupacji. I wreszcie trzecia, zasadnicza część publikacji pt. *IV Rejon Armii Krajowej Myszyniec* to historia partyzanckiego oddziału działającego od marca do października 1944 r.

Zaletą pracy Kazimierza Stefanowicza, poza wspomnianym już jej autentyzmem i prostym, przejrzystym językiem jest bogaty zestaw faktów i nazwisk ludzi, przez co stała się ona doskonałym źródłem dla osób chcących pogłębić swą wiedzę o czasach wojny i okupacji na Kurpiowszczyźnie oraz dla podejmujących prace naukowe z tej tematyki.

Moje losy w latach 1939. Wspomnienia Sybiraka Zdzisława Rataja i *Wspomnienia Sybiraka* Mariana Banasiaka to dwie publikacje o niemal identycznej tematyce, obie napisane przez mieszkańców Ostrołęki i obie wydane przez Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki. Dotyczą one niezmiernie ważnego i bolesnego fragmentu naszej najnowszej historii, jaką stanowiły wywózki Polaków na Sybir. Rzeczą dotyczy ostatniej grupy zesłańców, w wypadku Zdzisława Rataja z lat 1939-1940 a Mariana Banasiaka z 1944-1945. Należy przy tym przypomnieć, że początek deportacji Polaków (nie licząc więźniów wojennych z okresu wojen polsko-rosyjskich za Stefana Batorego) sięga czasów konfederacji barskiej tj. lat 1768-1769. Wprawdzie wywózki dokonywane były przez rząd rosyjski po każdym polskim powstaniu narodowym i nie tylko, ale najliczniejsze i najbardziej tragiczne były te ostatnie w czasach stalinowskich. Wywózki odbywały się w bardzo ciężkich warunkach i z całą bezwzględnością, bez względu na porę roku, wiek deportowanych, czy też ich płeć. „Wagon miał jakieś prycze — wspominał Z. Rataj — które zarywały się raniąc tych, co byli na dole. Na środku stał piecyk żelazny (jak się potem okazało, nie zawsze było czym w nim palić, w podłodze dziura do załatwiania potrzeb fizjologicznych. Na ścianach i podłodze poprzysychane resztki odchodów zwierzęcych”. Życie wygnańców było jedną wielką gehenną. Kilkudziesięciostopniowe mrozy, głodowe racje żywnościowe i praca ponad siły powodowały dużą śmiertelność, więc utrzymanie się przy życiu było głównym zadaniem każdego łagrownika.

Obydwa wspomnienia pisane były w kilkadziesiąt lat później, ale wydarzenia, które były udziałem autorów, wbiły się im tak głęboko w pamięć, iż odtworzyli je z niezwykłą dokładnością. Nie ma tam akcentów antyrosyjskich, a nawet wręcz przeciwnie widać współczucie dla zwykłych ludzi radzieckich. „Ciężko żyć ale ciężiej jest umrzeć — przytacza M. Banasiak wypowiedź jednej z miejscowych kobiet — Ja żebym się nie modliła do Boga, jak nikt tego nie widzi, bo modli się co drugi, a za to grozi kara — to bym dawno rozstała się ze swoim życiem. Modlimy się i czekamy, że może i dla nas nadejdą dobre czasy i żyć będziemy dobrze i po ludzku, tak jak wy w Polsce”. Głównym oskarżonym jest natomiast system, jego organizatorzy i wykonawcy. Chociaż dzisiaj publikacji o pobycie Polaków „na nieludzkiej ziemi” jest dość dużo, to myślę, że i obydwie prezentowane prace znajdują należyte wśród nich miejsce.

Tytuł pracy Edwarda Filochowskiego *Historia obwodu ostrołęckiego Armii Krajowej. 5 Pułk Ułanów Spieszonych w Ostrołęce* sugeruje, iż jest to monografia AK na terenie powiatu ostrołęckiego. Tak jednak nie jest. Autor — były dowódca tegoż obwodu — napisał niewielką objętościowo pracę (ok. 70 stron druku), będącą po części jego wspomnieniami, po części zaś swoistą kroniką działalności akowców w obwodzie ostrołęckim, przede wszystkim w 1944 r., i wreszcie opisem działań niepodległościowego podziemia w pierwszych latach powojennych. Znaczna część tej publikacji (s. 42–48) to fragment wspomnień dowódcy III batalionu Kazimierza Stefanowicza ps. „As”, pisanych zresztą w pierwszej osobie i *in extenso*.²² Niewątpliwym walorem książki jest jej autentyczność, wiele opisywanych wydarzeń miało miejsce przy bezpośrednim udziale autora, lub wynikała z jego decyzji. Oczywiście jak wszystkie tego typu opracowania, nie jest wolna od pewnych subiektywnych ocen i sądów. E. Filochowski przytacza w swej pracy wiele nazwisk aresztowanych przez komunistyczne władze, z tym że są one nieco pomieszane, np. przy aresztowaniach 1950 r. łącznie wymienia i byłych działaczy AK i członków powstałej w gimnazjum konspiracyjnej grupy „Promieniści” (faktyczna nazwa tej organizacji to Związek Socjalistów Polskich) i wreszcie grupy uczniów ze Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej. Jeśli chodzi o tych ostatnich to było ich trzech (Piątkowski, Mostył i Czaplicki) i dokonali oni udanego zamachu na jadącego pociągiem na trasie Ostrołęka — Grabowo majora radzieckiego. Miało to zresztą miejsce nie w 1950 r. a w październiku 1947. Ponieważ tylko jeden z nich (Zdzisław Czaplicki) był pełnoletni, otrzymał karę śmierci, zamienioną przez Bolesława Bieruta na dożywotnie więzienie, z którego wyszedł po kilkunastu latach. Pozostali otrzymali kary długoletniego więzienia. Podanie samego faktu aresztowania bez przedstawionych powyżej okoliczności nie daje pełnego obrazu sprawy. Pracy Edwarda Filochowskiego na pewno nie można traktować jako *sensu stricto* naukowej — nie ma w niej przypisów czy też wykazu źródeł ale może to być dla niektórych

²² Wspomnienia te zostały wydane drukiem w 1998 r., omówienie zob. poprzednia strona.

cenny przyczynek ukazujący kawałek regionalnej historii, przypominający ludzi i wydarzenia rozgrywające się pół wieku temu w naszym regionie.

I wreszcie ostatnia z prac znajdująca się na pograniczu prac przeglądowych i wspomnieniowych to publikacja Witolda Popiołka *Dowódcy Armii Krajowej w obwodzie ostrołęckim*.²³ Książka wydana została przez Towarzystwo Przyjaciół Ostrołęki przy finansowym wsparciu Zarządu Okręgu Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w Ostrołęce. Autor, sam będąc żołnierzem AK i młodszym kolegą bohaterów swej publikacji, ukazał biogramy sześciu oficerów AK z obwodu ostrołęckiego „składających się — jak to napisał w słowie wstępnym Jerzy Kijowski — niejako na symboliczny, zbiorowy portret dowódcy tej organizacji”. Są to w kolejności kpt. Aleksander Bednarczyk „Adam”, kpt. Tadeusz Budny „Swoboda”, ppłk Edward Filochowski „San”, por. Ryszard Pszczółkowski „Gryf”, mjr Roman Sadowski „Błady” i kpt. Kazimierz Stefanowicz „As”. Autor przedstawił życiorysy tych osób poczynając od daty i miejsca urodzenia poprzez lata szkolne, służbę wojskową, działalność w AK a następnie lata powojenne. Wszyscy oni ściśle byli związani z regionem ostrołęckim: tu się urodzili, tu chodzili do szkoły i wreszcie tu podjęli walkę z niemieckim okupantem. Dla niektórych z nich wojna nie zakończyła się w 1945 r., kontynuowali ją nadal w niepodległościowych oddziałach zbrojnych, Wszyscy w różny sposób byli po wojnie prześladowani i represjonowani. Czterech spośród nich już odeszło „na wieczną wartę”. W pełni zgodzić się należy się słowami autora publikacji, że „ich postawa ideowa, rozumne i skuteczne działanie — walka z wrogami Narodu w małej ostrołęckiej ojczyźnie, w pełni zasługują na uznanie i utrwaleni w pamięci potomnych. Wierzę, że ta skromna publikacja w tym utrwaleniu będzie pomocna”. To przekonanie W. Popiołka w pełni potwierdzam.

Na zakończenie jeszcze, z kronikarskiego niejako obowiązku, chciałbym odnotować dwa artykuły dotyczące historii naszego regionu, które ukazały się w zbiorowych wydawnictwach naukowych. Pierwszy z nich *Straty biologiczne i materialne na obszarze obecnego województwa ostrołęckiego* autorstwa Józefa Kazimierskiego²⁴ a drugi to *Losy Żydów ostrołęckich w czasie II wojny światowej* Janusza Gołoty²⁵.

²³ Witold Popiołek, *Dowódcy Armii Krajowej w obwodzie ostrołęckim*, Ostrołęka 1997.

²⁴ „Rocznik Mazowiecki”, t. X (1998).

²⁵ „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, z. 3, Warszawa 1998.